

ДМИТРО ХУТКИЙ,
аспірант, старший викладач кафедри соціології Національного університету "Києво-Могилянська академія"

ВАЛЕРІЙ ХМЕЛЬКО,
професор, завідувач кафедри соціології Національного університету "Києво-Могилянська академія", президент Київського міжнародного інституту соціології

Макросоціологічний підхід до виокремлення основних підсистем сучасної світової системи суспільств

Abstract

Lack of a sufficiently complete knowledge about the composition of the modern world system of societies — especially about its subsystems — is one of the key problems of modeling of the modern world system of societies. Different criteria of discrimination of the main subsystems of the modern world system of societies from the macro-sociological approach are analyzed in the issue. It is suggested to combine the two approaches to the division of the modern world system of societies into subsystems: (1) by the criterion of self-guidance and (2) by the criterion of specificity of functions of self-reproduction of the system.

The systemic-functional substance of the processes of regulation and self-regulation of society as totality are considered. The phenomenon of self-guidance and the definition of the concept of society as self-guided social system are enucleated. It is demonstrated that as the result of decomposition of the modern world system of societies by the criterion of self-guidance certain associations of societies are discriminated as its first-order subsystems and individual societies are discriminated as its elements. And by decomposition of the modern world system of societies by the function criterion of the system self-reproduction we discriminate seven first-order functional subsystems, each consisting of specific second-order functional subsystems, each of which is divided into specific functional elements.

It is also demonstrated, that the components of the modern world system of societies, discriminated by the criterion of self-guidance and by the function criterion of the system self-reproduction, are related in the following manner: any functional element of the modern world system of societies is a component of a certain society.

Існує ціла низка соціальних проблем, які спричинені відносинами між суспільствами (наприклад, військові конфлікти, зменшення кількості робочих місць в одному суспільстві через перенесення виробництва в інше суспільство) або утворюються як кумулятивний ефект діяльності кількох суспільств (наприклад, парниковий ефект як побічний наслідок діяльності промисловості індустріальних суспільств) і не можуть бути розв'язані в межах окремих суспільств. Подоланню таких надсуспільних соціальних проблем, які часто називають навіть Глобальними, має сприяти з'ясування зв'язків між соціальними системами та соціальними процесами різних суспільств.

Для вивчення таких зв'язків інколи потрібні знання про загальну структуру відносин між суспільствами, що приводить до визначення більш загальної мети — дослідити сукупність сучасних суспільств як цілісність. Дослідження сучасного світу суспільствознавцями переконливо свідчать про те, що сукупність сучасних суспільств утворює систему [див.: 1; 2]. Існує чимало підходів до розкриття сутності цієї системи та до її визначення. Ми розглядаємо цю систему з позицій макросоціологічного підходу і, відповідно, визначаємо її як *світову систему суспільств*.

Для здійснення статичного, а ще більшою мірою динамічного моделювання сучасної світової системи суспільств найзагальнішою проблемою є відсутність достатньо цілісного наукового знання щодо *компонентного складу та структури* цієї системи.

На даний час ця проблема далека від розв'язання, що зумовлено винятково високою складністю самого об'єкта дослідження — сучасної світової системи суспільств, яка включає всі суспільства та всі відношення між ними. Однак є й суттєві здобутки на шляху до розв'язання цієї проблеми, які є результатами досліджень, проведених з позицій макросоціологічного підходу та світ-системного аналізу.

У *макросоціології*, зокрема в еколого-економічно-еволюційній теорії М.Е.Ольсена та в екологічно-еволюційній теорії Г.Ленскі, як елементи світової системи¹ та світової системи суспільств² відповідно розглядають окремі суспільства, а як її структуру — сукупність усіх відносин між суспільства-

При розгляді світової системи М.Е.Ольсен використовує напрацювання світ-системного аналізу І.Валерстайна, однак, на відміну від останнього, аналізує економічні та політичні взаємозалежності *між суспільствами*, що дає підстави розглядати підхід М.Е.Ольсена як макросоціологічний.

У своїй пізнішій праці (2005 року) Г.Ленскі застосовує термін "глобальна система суспільств" [3, с 111], але в тому самому значенні, в якому у більш поширених його публікаціях застосовується термін "світова система суспільств" [2, с 51; 12, с. 43].

ми [2, с. 51, 70-74; 4, с. 90]. Для макросоціологічного підходу характерна більша увага до співвідношення явищ у різних суспільствах і значно менша — до відносин між суспільствами, через що значно краще вивчені окремі суспільства (переважно ті, де інституціонально добре розвинені соціальні науки), ніж відносини між суспільствами та структура цих відносин.

Згідно зі *світ-системним підходом*, найголовнішою одиницею аналізу є світ-система, і в сучасному світі існує лише одна світ-система — капіталістична світ-економіка [5, с. 74-75]. При дослідженні сучасної світ-системи її елементами виступають економічні системи країн, підсистемами — ядро, напівпериферія та периферія, а структурою — в основному економічні (меншою мірою — політичні та культурні) відносини у світ-економіці [1, с. 10-11]. Світ-системний аналіз дає досить оригінальне, але поряд із тим реалістичне уявлення щодо структури світової економіки. Але вихідна методологічна позиція, згідно з якою світ-система та основні відносини в ній визначаються в економічних термінах, на нашу думку, об'єктивно обмежує можливість ґрунтовного дослідження позаекономічних відносин у світ-системі.

На нашу думку, в межах макросоціологічного підходу та світ-системного аналізу цілісної моделі структури сучасної світової системи суспільств ще не розроблено. На шляху до цього вельми важливо з'ясувати компонентний склад сучасної світової системи суспільств — визначити її основні елементи та підсистеми. У даній розвідці наша мета полягає в тому, щоб на підставі розрізнених результатів досліджень визначити *основні підсистеми сучасної світової системи суспільств* із позицій макросоціологічного підходу.

Зважаючи на те, що світова система суспільств є системою, вона характеризується цілісністю, яка означає, що цій системі притаманні властивості, які не зводяться до властивостей її складових і не виводяться із властивостей її складових. Щоб у процесі аналізу світової системи суспільств було можливо врахувати її емерджентні властивості, ми вважаємо за доцільне здійснити *декомпозицію* світової системи суспільств на підсистеми.

Очевидно, що внаслідок застосування різних критеріїв поділу світової системи суспільств на підсистеми можна отримати відмінні переліки підсистем; тобто те, які підсистеми буде виокремлено, залежить від дослідницького підходу. Виходячи з позицій філософського плюралізму, ми вважаємо правомірним враховувати і поєднувати різні (але водночас науково правомірні) підходи до виокремлення підсистем світової системи суспільств, якщо вони не є суперечливими й доповнюють один одного. Якщо в одному аспекті (наприклад, світового поділу праці) можна вирізнити одні підсистеми, то в іншому (наприклад, структури масових комунікацій) — зовсім інші, й немає підстав вважати один із поділів правильним, а інший — неправильним.

У межах нашого дослідження практично неможливо врахувати всі підходи до виокремлення підсистем світової системи суспільств, наявні у суспільствознавчій літературі, і, відповідно, всі наявні переліки таких підсистем. Тому ми вибрали лише кілька підходів, які, з нашого погляду, дають достатньо цілісне уявлення про підсистеми світової системи суспільств і відкривають перспективи їх моделювання у першому наближенні, тобто обмежуємося визначенням *основних* підсистем світової системи суспільств.

Для адекватного моделювання світової системи суспільств, на нашу думку, важливо здійснити такий її поділ на підсистеми та елементи, за яким, по-перше, між вирізненими підсистемами не було б перетинів — підмножин спільних елементів та відношень між ними, та, по-друге, множина всіх виділених елементів і підсистем була б повною, тобто включала всі компоненти світової системи суспільств.

Одним із критеріїв, що забезпечує такий поділ, є розрізнення соціальних систем за характером процесів їх регуляції та саморегуляції. Ми виходимо із засновку, що на будь-якому етапі розвитку суспільство є певним соціальним організмом — досить складним саморегулятивним утворенням. А виявлення специфіки соціальної саморегуляції, зокрема співвідношення і взаємозв'язку процесів стихійної взаєморегуляції, регулювання, управління та керування, неможливе без з'ясування загального системно-функціонального змісту саморегуляції суспільства як певної цілісності.

Визначення цього змісту вимагає попереднього аналізу соціальної регуляції принаймні у двох аспектах: по-перше, стосовно всієї сукупності суспільних процесів у цілому (як тих, що відбуваються під час взаємодій між різними підсистемами суспільства, так і в його взаємодіях з навколишнім середовищем); по-друге, у її співвідношенні з тими, більш частковими соціальними процесами, що виступають складовими соціального регулятивного процесу в цілому. Такий аналіз, як це очевидно із самої постановки проблеми, може бути продуктивним лише в тому разі, якщо суспільство розглядати як систему *процесів*.

Завдання це складне, оскільки процеси, що відбуваються в суспільстві, надзвичайно різноманітні. Теоретичний поділ їх за складом виокремлених компонентів (видів процесів) дає різні аналітичні "проекції" того самого суспільства. Причому за традиційного поділу суспільних процесів на економічні, соціальні, політичні та духовні (чи на економічні, соціально-політичні, духовні) *регулятивні* суспільні процеси не виокремлюються — адже вони органічно притаманні кожному із суспільних процесів зазначених родів. Отже, виокремлення особливого класу *регулятивних* процесів потребує інших аналітичних засад. Та оскільки ці процеси властиві не тільки соціальним системам, то, очевидно, найзагальнішою базою такого роду класифікації може бути лише те, що дає змогу теоретично розділити будь-які процеси на регулятивні та нерегулятивні.

Необхідною і достатньою підставою для теоретичного поділу змістів регулятивних і нерегулятивних процесів, по суті, є виявлення якісної визначеності регулятивних процесів, їхніх специфічних відмінностей. Розв'язання цього завдання потребує взяти за вихідну найзагальнішу категорію поняття *процесу* (яке фіксує будь-які зміни, що відбуваються з будь-яким об'єктом) і адекватно визначитися з вибором наступного кроку — від вихідної абстракції "процесів взагалі" до поділу їх на процеси певних видів, що вимагає і вибору відповідного якісного критерію такого поділу. Досвід теоретичного аналізу дає чимало варіантів поділу за більш або менш певними критеріями (наприклад, на процеси матеріальні й ідеальні, природні й суспільні, процеси функціонування й розвитку тощо). Проте в даному разі необхідно знайти таку загальну відмінність між процесами, яка, визначаючи

якісну межу між їхніми родами, одночасно не розмежовувала б між собою види регулятивних процесів, не розводила б їх по різні боки цієї якісної межі.

Однією з найзагальніших (неспецифічних) особливостей будь-якого регулятивного процесу є те, що він завжди є *процесом зміни деякого процесу (або процесів)*. Навіть у тих випадках, коли регуляція зводиться до забезпечення стабільності якогось параметра, таке — гомеостатичне — регулювання реально здійснюється шляхом *зменшення* відхилень, що виникають, тобто шляхом *зміни* посталих *змін*. Тим паче це справедливо для більш складних форм регуляції, коли забезпечується спрямована зміна тих чи тих процесів, що передбачає не тільки їхню зміну, а й зміну цих змін і т.д.

Зауважимо, що множина всіх можливих процесів неоднорідна, поряд з іншим, також і в тому сенсі, що частина з них являють собою саме *процеси зміни процесів*, а не тих чи інших предметів — речей, їхніх властивостей або відношень. У цьому аспекті всі процеси можуть бути розділені на два великі роди: (1) *зміни предметів* — процеси першого порядку, які умовно можна назвати "первинними" (для даного рівня аналізу), і (2) *зміни процесів* — процеси другого і вищих порядків, які можна назвати "вторинними" (оскільки вони здійснюються над первинними процесами)¹.

Наступний крок у дослідженні явищ регуляції вимагає аналізу тих змін, які відбуваються із самими процесами. В цьому аспекті необхідно взяти до уваги те, що хоча будь-яка регуляція — це зміна будь-якого процесу (чи його змін), але, очевидно, не будь-які зміни процесів являють собою їх регуляцію. Якщо зміни будь-якого процесу (чи процесів) здійснюються хаотично, так, що в будь-який даний момент найрізноманітніші з них є практично рівноймовірними, незалежними від попередніх, то такі зміни процесів явно не належать до явищ регуляції. Очевидно, про існування регуляції є підстави говорити тільки тоді, коли зміни будь-яких параметрів розгляданого процесу тим чи іншим чином *упорядковуються* (у часі чи у просторі).

Наголосимо, що йдеться не тільки про такі зміни процесу, за яких його упорядкованість з часом не знижується, тобто зберігається постійною чи підвищується. У цьому випадку наявність регуляції очевидна. Однак навіть у тих випадках, коли упорядкованість розглядуваних процесів із часом знижується (наприклад, у живому організмі, що старішає, чи в суспільстві, що переходить до кризового стану), існування тенденцій, що уповільнюють темп зростання неупорядкованості відповідних процесів, теж свідчить про наявність їх регуляції.

Під цим кутом зору вторинні процеси (процеси зміни процесів) можна поділити на процеси *упорядкування* процесів (тобто ті, що, принаймні, уповільнюють темпи зростання неупорядкованості) та процеси *неупорядко-*

Зрозуміло, що такий поділ процесів правомірний тільки в разі аналізу явищ одного рівня реальності й однозначно визначених на даному рівні дослідження або як предмети, або як процеси. Щойно дослідження переходить на більш глибокий рівень аналізу, де предмети, що розглядалися раніше, постають як системи процесів, попередній порядок усіх процесів підвищується на одиницю (якщо самі предмети розглядати як процеси нульового порядку).

ваної зміни процесів, що знижують упорядкованість (процеси розупорядкування) або нейтральні в цьому сенсі.

Поділивши вторинні процеси на два великі класи, доречно поставити запитання: чи існують процеси упорядкування інших процесів, які через що-небудь, на якійсь підставі не можна було б вважати регулятивними? Якщо таку підставу буде знайдено, то вона стане критерієм для наступного поділу цього класу вторинних процесів, внесе уточнення у подальше з'ясування специфіки регуляції. Досі такої підстави не знайдено. Аналіз наявних у науковій літературі описів різних форм регуляції (і найпростішої її форми - регулювання, і більш складних форм — управління та керування, і найскладнішої форми регуляції, притаманної соціальним процесам, — керівництва) веде до висновку, що, за винятком упорядкування, всі інші ознаки, що їх виокремлюють різні автори, притаманні лише окремим формам регуляції (найчастіше — управлінню). Тому за загальне визначення поняття "регуляція" (регулятивний процес) ми приймаємо таке: *регуляція — це процес упорядкування якого-небудь процесу або процесів*¹.

Відповідно, саморегуляцію ми визначаємо як процес упорядкування певної множини процесів, що здійснюється через їхню взаємодію між собою. Виокремлення саморегулятивних соціальних систем дає змогу аналізувати такі соціальні системи, кожна з яких формується в результаті конкретних якісно специфічних процесів — процесів саморегуляції. Ще важливіше виокремити такі соціальні системи, які не тільки є саморегулятивними, але й виключають незалежні від них *зовнішні регулятивні* впливи. Ми визначаємо такі системи як такі, яким притаманне *самокерування* — будь-яка форма саморегуляції людської спільноти, яка виключає незалежні від неї *регулятивні* впливи на цю спільноту ззовні. Відсутність зовнішніх *регулятивних* впливів на людську спільноту тут розуміється як відсутність таких зовнішніх впливів, які б здійснювали регуляцію людської спільноти в цілому, тобто регуляцію, яка тією чи іншою мірою стосується кожного члена відповідної спільноти.

Оскільки в кожній соціальній системі відбуваються процеси регуляції, то: по-перше, кожна соціальна система або здійснює самокерування і є самокерованою соціальною системою, або є, поряд з тим, об'єктом також і незалежних від неї зовнішніх регулятивних впливів — і тоді є частиною іншої самокерованої соціальної системи, і по-друге, множина всіх самокерованих соціальних систем є повною, тобто включає всі компоненти світової системи суспільств. Застосування критерію *самокерованості* задовольняє всі три вищенаведені умови, тому базовий поділ світової системи суспільств на компоненти ми здійснюємо саме за цим критерієм.

У сучасному світі найочевиднішими суб'єктами регуляції є держави. Причому особливість державної регуляції полягає в тому, що ця регуля-

Під упорядкуванням процесів маємо на увазі збільшення нерівності ймовірностей можливих змін їхніх параметрів, тобто такий вторинний процес, який, якщо користуватися поняттям ентропії, найчастіше характеризується як антиентропійний, або як процес зменшення ентропії. Детальніше цей підхід до аналізу процесів регуляції й саморегуляції викладений в одній із праць В.Хмелька [6, с 60-121].

ція — як у формі законів, розпоряджень, наказів, так і в різних формах примусу — тією чи іншою мірою стосується всіх людей у відповідному суспільстві та всіх їхніх засобів до життя. Оскільки державу ми розглядаємо як підсистему суспільства — як основну частину політичної системи суспільства — регуляція суспільства державою фактично є формою саморегуляції суспільства. У політичній соціології триває дискусія про ступінь суверенітету сучасних держав. Не маючи можливості проаналізувати тут цю дискусію детально, наведемо деякі аргументи, які, на нашу думку, є досить вагомими для визнання реальності суверенітету сучасних держав. Як зауважують французькі соціологи Д.Мартен, Ж.-Л.Мецжер та Ф.П'єр, мають місце регулярні спроби виробити міжнародні права на втручання у внутрішні справи держав із метою "притягнення до суду військових злочинців чи обмеження шкідливих викидів у довкілля", але вони виявляються марними хоча б через те, що найбагатші (наприклад, США) або найбільші за населенням (наприклад, Індія чи Китай) держави не ратифікують відповідних угод [7, с 15]. Зважаючи на ці аргументи, ми визнаємо достатньо обґрунтованою позицію Г.Ленські щодо політичної автономності людських суспільств, яка означає відсутність політичної влади чи керування з боку будь-якої більшої соціальної групи [2, с 9]. А з цього твердження випливає, що суспільства (завдяки наявності у їхній політичній підсистемі держав) є такими соціальними системами, які виключають незалежні від них регулятивні впливи з боку зовнішнього соціального середовища, а отже, є самокерованими. Враховуючи цю властивість суспільства, а також його елементний склад, ми визначаємо *суспільство* як самокеровану соціальну систему людей, засобів до життя людей та всієї сукупності відношень між ними, які ми надалі називатимемо суспільними відношеннями.

Однак ми маємо підстави припускати, що суспільства не є найбільшими самокерованими соціальними системами у складі світової системи суспільств. Навіть побіжний аналіз відносин між суспільствами у світовій системі суспільств підводить до висновку, що суспільства не існують окремо одне від одного, навпаки, вони постійно взаємодіють між собою. Як зазначає Г.Ленські, навіть у далекому минулому суспільства взаємодіяли між собою, якщо і не безпосередньо, то принаймні опосередковано — через опосередковувальні взаємодії інших суспільств [2, с 51]. Це особливо законірно для сучасності — численні взаємодії між суспільствами охоплюють практично всі сфери соціального життя і навіть стають дедалі інтенсивнішими. За висновком Г.Ленські, внаслідок цих взаємодій між суспільствами утворюється мережа соціальних зв'язків [2, с 51]. Оскільки між суспільствами об'єктивно існують як *зв'язки*, так і *протиставлення* (наприклад, дипломатична боротьба між державами), як *процеси взаємодій*¹, так і *форми співвідношень* (наприклад, співвідношення обсягів ВВП на душу населення), то доречніше говорити про *відношення* між суспільствами. З міркувань зручності ці відношення ми називатимемо *міжсуспільними відношеннями*.

З огляду на те, що ці взаємодії відбуваються між соціальними системами, їх доречно позначати як *відносини*.

З аналітичної точки зору міжсуспільні відношення можуть бути або не-впорядкованими, або тією чи іншою мірою впорядкованими. Якщо ми виявимо суспільства, упорядковані відношення між якими утворюють цілісність, такі утворення можливо визначити як системи вищого за суспільство системного рівня. Для цього необхідно з'ясувати, чи мають такі утворення властивості, які не зводяться до властивостей їхніх складових і не виводяться із властивостей їхніх складових. Строго кажучи, такими емерджентними властивостями є самі впорядковані міжсуспільні відношення, оскільки вони не зводяться до властивостей і не виводяться з властивостей суспільств — завдяки упорядкованим міжсуспільним відношенням відповідні суспільства та упорядковані відношення між ними фактично існують як одне ціле. Наприклад, якщо представники двох держав підписують міжнародну угоду, яка встановлює однакові правила діяльності для громадян обох держав, то громадяни жодної держави не можуть в односторонньому порядку змінити визначені правила діяльності (в такому разі можна було б констатувати фактичне невиконання угоди і, як наслідок, руйнування відповідних міжсуспільних відношень) — громадяни обох держав разом із їхніми відносинами, згідно з такою угодою, утворюють одне ціле.

Таким чином, можна сказати, що існують сукупності суспільств, які завдяки упорядкованим міжсуспільним відношенням між ними утворюють певну цілісність, і в цьому сенсі ці сукупності можна розглядати як системні утворення. Щоб відрізнити їх від системи суспільств у масштабі світу в цілому, ці системні утворення ми називатимемо *асоціаціями суспільств*. Але існування асоціацій суспільств, що взаємодіють, не нівелює системні якості самих суспільств. Елементами такої соціальної системи, як асоціація суспільств, є суспільства, що входять до її складу, а структурою — впорядковані відношення між ними. Відношення між суспільствами в асоціації суспільств регулюються тільки через взаємодію їхніх складових між собою (усі суспільства, які беруть участь у регуляції відношень між собою, ми розглядаємо як складові відповідної асоціації суспільств). Очевидно, що визначені таким чином асоціації суспільств є саморегулятивними.

Крім того, якщо сукупність суспільств, що становлять систему суспільств, не зазнає незалежних від неї зовнішніх регулятивних впливів, вона є самокерованою. Наприклад, тому, що регуляція кожного суспільства з боку інших суспільств відбувається за згоди представників суспільств, що зазнають цієї регуляції (в разі наявності незалежних від суспільства регулятивних впливів на нього воно перестає бути самокерованим, а отже, і окремим суспільством за нашим визначенням). І позаяк суспільства у складі асоціацій суспільств є самокерованими, внаслідок цього й асоціації суспільств є самокерованими. Отже, за нашим підходом *асоціація суспільств* — це самокерована соціальна система, яка утворюється із суспільств та відношень між ними. Наприклад, суспільства, які становлять Європейський Союз, не позбавлені власної самокерованості, але завдяки низці міжнародних угод і домовленостей ці суспільства: підлягають чинності права, яке поширюється на громадян усіх країн-членів ЄС; здійснюють спільну саморегуляцію у сфері торговельної та фінансової політики; провадять дипломатичну діяльність від імені ЄС. Ці факти дають підстави розглядати ЄС як "юридичну й політичну систему"

[8, с 16-17], яку, за нашим підходом, можна визначити як асоціацію суспільств.

Зі сказаного зрозуміло, що на першому кроці декомпозиції світової системи суспільств за критерієм самокерованості, коли розв'язується проблема виокремлення її найбільших самокерованих складових, такими виявляються *асоціації суспільств*. Тому їх логічно розглядати як *підсистеми* світової системи суспільств у регулятивному аспекті (як самокеровані підсистеми світової системи суспільств).

Безумовно, не всі суспільства належать до тих чи інших асоціацій суспільств, тому до множини всіх асоціацій суспільств належать не всі суспільства світу. Через це мають місце взаємодії між окремими суспільствами та асоціаціями суспільств. Однак, асоціації суспільств включають суспільства, які є самокерованими системами і здійснюють відносини як між собою, так і з неасоційованими суспільствами. Тому ми вважаємо, що розглядати суспільства як утворення одного системного рівня із асоціаціями суспільств аналітично некоректно. Суспільства можна було б визначити як підсистеми світової системи суспільств другого порядку (маючи на увазі наступний рівень декомпозиції). Проте, оскільки жодна з підсистем суспільства не є самокерованою, *суспільства є найменшими* самокерованими утвореннями у складі світової системи суспільств, і тому їх адекватніше кваліфікувати як *елементи* світової системи суспільств у регулятивному аспекті (як самокеровані елементи світової системи суспільств).

Однак, як зазначалось вище, за іншими критеріями і, відповідно, в інших аспектах, можна вирізнити інші підсистеми світової системи суспільств. Зважаючи на те, що нашим завданням є виокремлення не всіх, а тільки основних підсистем світової системи суспільств, ми розглядаємо лише такі підходи до вирізнення цих підсистем, які дають змогу відобразити якісно специфічні риси існування світової системи суспільств.

Такий поділ цілого на підсистеми у макросоціології, реалізований у межах аналітичної декомпозиції окремого суспільства, — це поділ суспільства на соціальні інституції. Зважаючи на те, що загалом дослідники вирізняють доволі багато спеціалізованих соціальних інституцій, для здійснення макросоціологічного аналізу суспільств та світової системи суспільств ми вважаємо доцільним використати підхід, застосований Г.Ленські: виокремлення систем взаємопов'язаних соціальних інституцій — інституціональних систем [2, с 49]. Ми визначаємо інституціональну систему як підсистему суспільства, яка здійснює набір взаємопов'язаних специфічних функцій забезпечення існування суспільства. Враховуючи значну теоретичну розробленість поділу суспільства на інституціональні системи та наявність великої кількості відповідних емпіричних даних, ми вважаємо доцільним застосувати аналогічне виокремлення аспектів — і відповідний поділ на підсистеми — до світової системи суспільств. Виходячи з такої позиції, у світовій системі суспільств ми визначаємо низку аспектів її функціонування та набір відповідних *функціональних підсистем* — таких підсистем, які забезпечують певний аспект функціонування світової системи суспільств.

При декомпозиції світової системи суспільств на функціональні підсистеми ми виходимо з того, що для забезпечення її функціонування як систе-

ми необхідною й достатньою умовою є відтворення її елементів, структури, цілісності та специфічних системних властивостей. Елементами світової системи суспільств (в аспекті самокерованості) є суспільства, а її структурою - сукупність відношень між суспільствами. До основних специфічних системних властивостей світової системи суспільств ми відносимо її *самовідтворення, здатність до адаптувальної адаптації та самокерованість*. Самовідтворення притаманне світовій системі суспільств, оскільки вона є живою системою. *Здатність до адаптувальної адаптації* їй притаманна, оскільки вона належить до систем соціальних, котрі адаптуються до зовнішнього середовища не лише через адаптацію до нього їхніх елементів, а й через адаптування елементів середовища до своїх потреб. І нарешті, ця система є *самокерованою*, оскільки її саморегуляція здійснюється через взаємодію між її елементами і вона не зазнає зовнішніх регулятивних впливів. Зважаючи на те, що самовідтворення цілісності та специфічних системних властивостей світової системи суспільств здійснюється в основному через відтворення її елементів та структури, процеси окремого відтворення цілісності та специфічних системних властивостей світової системи суспільств — як аналітично сумірні іншим функціональним підсистемам — далі не виокремлюються.

Через те, що сучасна світова система суспільств включає всі наявні на Землі суспільства і не знайшла суспільств на інших планетах, вона не має соціального зовнішнього середовища, а тільки біофізичне. Тому на даному етапі аналізу як критерій вирізнення функціональних підсистем світової системи суспільств ми використовуємо критерії відтворення її основних елементів, структури та відношень із біофізичним зовнішнім середовищем. Із застосуванням цих критеріїв *на першому етапі декомпозиції* ми виокремлюємо три функціональні підсистеми світової системи суспільств: (1) відтворення самих суспільств, (2) відтворення відношень між суспільствами та (3) відтворення відношень між окремими суспільствами і біофізичним середовищем. Зрозуміло, що всі три процеси можуть забезпечувати достатню тривалу життєздатність кожного суспільства лише в разі забезпечування його адаптованості до зовнішнього середовища. Але поки що забезпечення адаптованості світової системи суспільств до біофізичного середовища здійснюється переважно як суто побічний результат явної та неявної боротьби окремих суспільств і їхніх асоціацій за сприятливіші умови власного сталого розвитку.

Хоча в сучасному світі відтворення суспільств відбувається не автономно, а неодмінно й через взаємодії з іншими суспільствами (наприклад, багато суспільств у забезпеченні свого населення продуктами харчування здійснюють обміни з іншими суспільствами, і раптове припинення такого обміну може суттєво вплинути на процеси самовідтворення таких суспільств). Крім того, відносини між суспільствами складаються з безлічі відносин між внутрішньосуспільними соціальними системами, і ці відносини мають досить складну структуру. Для відображення цього аспекту функціонування світової системи суспільств необхідно здійснити другий етап її декомпозиції у функціональному аспекті — вирізнити складові її інституціональних систем. З цією метою ми застосовуємо критерій якісної різноманітності еле-

ментів суспільств. Приймаючи концепцію, згідно з якою елементами суспільства є люди та їхні засоби до життя¹, а структурою суспільства — усі відношення між людьми та їхніми засобами до життя [див. 9, с. 125-173], ми за цією концепцією розглядаємо відтворення людей як подвійний процес — відтворення людей як живих істот (організмів) і як соціальних істот (суб'єктів діяльності), а відтворення засобів до життя людей — як потрібний процес: відтворення (1) предметів асиміляції (переважно — харчових засобів до життя), (2) предметів ад'юнкції (речових засобів до життя) та (3) предметів рефлексії (інформаційних засобів до життя). Застосовуючи зазначений вище критерій виокремлення функціональних підсистем світової системи суспільств на другому етапі її декомпозиції, отримуємо такий перелік її функціональних підсистем: (1) відтворення людей як живих істот, (2) відтворення людей як соціальних істот, (3) відтворення харчових засобів до життя; (4) відтворення речових засобів до життя; (5) відтворення інформаційних засобів до життя; (6) відтворення суспільних відношень; (7) відтворення відношень між суспільствами і їхнім біофізичним середовищем.

Кожна з виокремлених функціональних підсистем світової системи суспільств по суті є специфічним аспектом її функціонування. Зважаючи на те, що одні й ті самі люди з використанням їхніх засобів до життя можуть здійснювати і здійснюють відтворення світової системи суспільств у кількох функціональних вимірах, функціональні підсистеми не є якимись окремими сукупностями людей, їхніх засобів до життя та відносин між ними, але якісно специфічними аспектами, що включають людей, їхні засоби до життя та відносини між ними в окреслених вище аспектах їхнього існування. Причому належність до функціональної підсистеми ми визначаємо за цільовою спрямованістю діяльності (якщо діяльність із досягнення відповідної мети ще не завершена) або за кінцевим результатом діяльності (якщо відповідна діяльність уже завершена) — залежно від того, які саме компоненти світової системи суспільств відтворюються у процесі діяльності.

Оскільки функціональні підсистеми світової системи суспільств можна розглядати як певні аспекти її функціонування, у кожному з них можна виокремити специфічні саме для нього підсистеми другого порядку. З огляду на те, що такі підсистеми є специфічними для кожного функціонального аспекту, їх розгляд потребує спеціалізованих досліджень. Тому ми їх враховуємо тільки на концептуальному рівні — як якісно специфічні підсистеми функціональних підсистем світової системи суспільств.

Як ми зауважували вище, у макросоціології елементами світової системи суспільств є цілі суспільства. Однак, за висновками деяких дослідників міжсуспільних та глобальних відносин, сторонами суспільних відносин у сучасному світі виступають "глобальні міста", суспільні рухи, неурядові організації, уряди, еліти [7, с. 100; 10, с. 104; 11, с. 64-67]. Причому з позицій макросоціологічного підходу, кожна із цих сторін або є частиною певного суспільства, або складається з компонентів, кожен з яких є частиною певного суспільства. Зважаючи на те, що суспільства як елементи світової систе-

Тут маються на увазі всі засоби, які створюють і використовують люди для відтворення себе та умов свого індивідуального і спільного життя.

ми суспільств не дають підстав розглядати складові суспільств як сторони міжсуспільних чи глобальних відносин у функціональних аспектах, ми кваліфікуємо суспільства як надто великі одиниці для такого аналізу. Економічні системи країн як елементи світ-економіки, за світ-системним підходом, є частинами суспільств, а отже, є меншими одиницями аналізу. З іншого боку, економічна підсистема суспільства відбиває тільки один (хоч і досить важливий) аспект його функціонування — економічний. Але у світовій системі суспільств складаються відносини і в інших аспектах — політичному, комунікаційному, освітньому тощо. Виходячи із завдання врахувати хоч і не всі, але основні аспекти відношень у світовій системі суспільств, ми вважаємо, що як елементи світової системи суспільств доречно розглядати не лише економічні, а й інші підсистеми суспільств. З огляду на масштаби відносин у світовій системі суспільств та зважаючи на завдання врахувати основні аспекти цих відносин, як *елементи* світової системи суспільств у *функціональних аспектах*, на нашу думку, доцільно розглядати підсистеми суспільств, що виокремлюються їх декомпозицією першого порядку, які ми далі називатимемо *першопорядковими підсистемами суспільств*.

Оскільки у функціональному сенсі елементи світової системи суспільств — це першопорядкові підсистеми суспільств, то вони, за їхнім структурним статусом, фактично є частинами суспільств і, в цьому значенні — внутрішньосуспільними соціальними системами. Такий підхід дає можливість будь-який елемент світової системи суспільств у функціональному вимірі віднести до складу певного суспільства. Це співвіднесення може мати два якісно різні варіанти поділів. У першому варіанті, коли деяка соціальна система складається із внутрішньосуспільних систем, що належать тільки до одного суспільства, тоді вона є або підсистемою цього суспільства (якщо їй не властива самокерованість), або окремим суспільством (якщо їй притаманна самокерованість). У другому варіанті, коли деяка соціальна система складається із внутрішньосуспільних систем, які належать до більш ніж одного суспільства, тоді вона не належить до жодного суспільства, але її складові — внутрішньосуспільні системи — належать. Таким чином, доходимо висновку, що всі функціонально вирізнені елементи світової системи суспільств є внутрішньосуспільними соціальними системами і входять до складу суспільств. Це також означає, що множина усіх суспільств включає множину всіх функціонально виокремлених елементів світової системи суспільств.

Отже, за макросоціологічного підходу до декомпозиції світової системи суспільств її першопорядковими підсистемами, з одного боку, за критерієм самокерованості, виявляється *a priori* невизначена чисельність асоціацій суспільств як самокерованих підсистем, а з іншого боку, за критерієм специфіки функцій самовідтворення системи, — сім функціональних підсистем. Компоненти світової системи суспільств, що виявляються за критеріями самокерованості та функціональної спрямованості, співвідносяться таким чином, що будь-який елемент світової системи суспільств у функціональному аспекті можна віднести до складу певного суспільства.

Література

1. *Хуткий Д. О.* Світ-система та світова система суспільств: порівняння теоретичних моделей // Наукові записки НаУКМА. — 2007. — Т. 70 (Соціологічні науки). — С. 8-12.
2. *Lenski G., Nolan P., Lenski J.* Human Societies. An Introduction to Macrosociology. 7th ed. - N.Y., 1995.
3. *Lenski G.* Ecological-Evolutionary Theory: Principles and Applications. — Boulder, 2005.
4. *Olsen M.E.* Societal Dynamics. Exploring Macrosociology. — New Jersey, 1991.
5. *Wallerstein I.* The Essential Wallerstein. - N.Y., 2000.
6. *Хмелько В.Е.* Регулирование, управление, руководство в саморегулятивных системах // Коммунистическая партия и научное управление. — К., 1984.
7. *Мартен Д., Мецжер Ж-Л., П'ер Ф.* Метаморфози світу: соціологія глобалізації / Пер. з фр. Є.Марічева. — К, 2005.
8. *Гоці С* Урядування в об'єднаній Європі / Пер. з італ. К.Тищенко. — К., 2003.
9. *Хмелько В.Е.* Общественное производство жизни: структура процессов и ее динамика // Производство как общественный процесс. — М., 1986.
10. *Смелзер Н.Дж.* Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995 / Пер. з англ. В.Дмитрук. — Львів, 2003.
11. *Held D., McGrew A.* Globalization/Anti-Globalization. — Cambridge, 2002.
12. *Lenski G., Nolan P., Lenski J.* Human Societies. An Introduction to Macrosociology. 10th ed. - Boulder, 2006.